

-
14. Тютчев Ф. И. Святые Горы. URL:<https://stihi.home-task.com/fedor-tyutchev-svyatye-gory/> (дата звернення: 27.11.2019).
 15. Шалаєва Н. Г. Святогірський Успенський монастир XIX ст. в літографіях Поль-Петі і картинах В. І. Зарубіна. *Святогірський альманах-2009. Зб. наук. праць. КЗ «Державний історико-архітектурний заповідник у м. Святогірську. Донецьк: журнал «Донбас», ТОВ «РА „Ваш імідж”», 2009.*
 16. Чехов А. П. «Перекасти-поле» (путевої набросок). *А. П. Чехов в Святых Горах: сб. произведений / Комент., вступ. слово В. Н. Дедова*. URL: <http://books-online.com.ua/view.php?book=131813> (дата звернення: 27.11.2019).
 17. Чехов А. П. Полн. сбор. соч. Т. XIII. Москва: ОГИЗ, 1948. С. 328–329.

УМОВИ ПРАЦІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНОЮ ДОПОМОГОЮ ГІРНИКІВ ДОНБАСУ НА ЗЛАМІ XIX–XX СТ.

Довжук І. В.

The working conditions and the provision of medical assistance to the miners of the Donetsk basin at the end of the XIXth – beginning of the XXth centuries are examined. The attention is focused on the harmful factors that influenced the health of miners. It was emphasized that the workers of the mining enterprises of Donbass, given the conditions of their life and life, were often seriously ill, not always receiving proper medical care.

Key words: *Donbass, mines, miners, working conditions, medical care.*

Умови праці донецького шахтаря якнайкраще описані у споминах відомого гірничого інженера, академіка Олександра Митрофановича Терпигорева (1873–1959 рр.), який усе своє життя проробив на підприємствах Донбасу. Він писав: «Спускався шахтар при яскравому денному світлі. У темряві, оскільки будь-яких ламп біля стволу не горіло, шахтар виходив на двір біля стволу, який на тоді називався рудничним... Далі починалася виробка, якою було прокладено рейковий шлях, зазвичай одноколіїний. Шахтар потрапляв до головної виробки. Тут була майже абсолютна темрява – шахта освітлювалася тільки лампами-кіптявками. Виробки були невисокі, доводилося йти, схилившись. Повздовжній штрек тягнувся, як правило, на 500 м, а часто і більше. Виробка була закріплена дерев'яною рамою, а стеля затягнута дошками: Тут же були укріплені рейки для відкатки, прокладена невеличка стежка для проходу і поруч канавка для води. Таким штреком шахтар приходив до місця своєї роботи... Забійник або зарубник сидів навпочіпках або стояв на колінах. Його знаряддям праці були кайло або обушок. Вони протягом багатьох десятиріч були єдиними «механізмами» на шахтах» [7, с. 62–63].

Обсяг робіт шахтаря за зміну вимірювався «уроками» або «паями». Очисний забій розподілявся на «паї» – кожний забійник мав пай у дві сажні (близько

4 м). У забої розташовувалися 15 чоловіків, як на лавці у селі. Звідси й назва очисного забою – «лава». Відбите вугілля убиралося совковою лопатою з короткою ручкою, вагою більше 10 кг з вугіллям, робочим «навальником» у дерев'яний ящик, оббитий залізом з полоззями («санки»). Вага таких санок складала 3 пуди, а з вантажем – 13. Саме тому робочу зміну називали «упряжою». Вивіз вугілля із забою після «перелопачування» його по лаві здійснював саночник-тягальщик. Далі вугілля перевантажувалося у вагонетки по 30–35 пудів, а відкатник котив завантажену вагонетку до рудничного двору. Пізніше стала застосовуватися кінна відкатка. Відкатником і коногоном, як правило, були підлітки, а навантажувачами – діти 13–14 років.

Л. Ліberman¹ писав, що труд у копальнях – один із найважчих і найнебезпечніших видів праці. Робота вдень і вночі глибоко під землею, без сонця, світла і повітря, за тьмяного освітлення рудничних ламп силою не більше однієї-двох свічок; в атмосфері, насиченій одвічною сирістю, випарами людських тіл, кіптявою ламп, вугільним пилом, шкідливими газами, – усе це дуже погано впливало на організм людини [6, с. 5].

Прохідники часто працювали по пояс у воді. Насоси для відкачування води працювали за допомогою пару, який тут же випускався у воду. Температура повітря доходила до 30–40°, а води – до 20°. Грілок і сушарок на шахтах не було, і робітники вимушені були у мокрому одязі бігти до себе в землянки. Згубно діяло на робітників і те, що дихати їм доводилося вугільним пилом у суміші з різноманітними газами.

Освітлення шахт здійснювалося в основному за допомогою відкритих ламп. Вони освітлювалися олеофантом, який при горінні виділяв велику кількість кіптяви. Кіпоть ця настільки псувала повітря, що звичайна людина, пробувши в такій шахті 1–2 години, підіймалася на поверхню з головним болем, а робітникам доводилося дихати таким повітрям 12 годин на добу. З початку ХХ ст. почали застосовувати закриті лампи, але підприємці економили на придбанні більш коштовного лампового скла зі шліфованими краями, які б не пропускали гримучий газ.

Сильно страждали шахтарі від вугільного пилу. Якщо кожна шахта в Німеччині була оснащена водопроводом і у боротьбі з пилом застосовувалися різні зрошувачі, пульверизатори тощо, на шахтах Донецького басейну ніяких заходів з боротьби з пилом не вживалося. Санітарний лікар І. І. Лященко писав, що йому була відома лише одна така шахта, яка мала водопровід. Між іншим, вугільний пил важливий не тільки як чинник, що забруднює повітря, він має велику небезпеку при вибухах рудничного газу [8, с. 8].

Дуже шкідливим для здоров'я робітника була й наявність вуглекислоти, вміст якої у шахтному повітрі доходив до 0,4 %, тоді як у чистому повітрі відсо-

¹ Ліberman Лев Аркадійович (1879–1938) – економічний історик, фахівець з гігієни праці, гірничий інженер, журналіст, радянський державний діяч.

ток вуглекислоти дорівнюється 0,04 %. Скупчення газу часто викликало вибухи, що призводило до численних жертв. Як свідчив колишній управляючий одним з найбільших вугільних рудників у Донбасі Л. Верещинський, «робота у шахтах, висотою в 1–2 чверті дійсно каторжна. У цьому низькому просторі лежить людська істота, бідняк, в якого може десь там далеко є рідні, сім'я, яка з томливим сумом очікує, коли їхній годувальник надішле гроші, а він видобуває їх на глибині 20–40 сажень по коліно у воді або в горизонтальному стані, не маючи можливості розправити стомлені члени, у диму й кіптяві лампи...» [3, с. 2–3].

Про брак повітря та недостатню вентиляцію у шахтах свідчать рапорти окружних гірничих інженерів. Зокрема, на початку 1911 р. окружним гірничим інженером Юзівського гірничого округу Беловим проведено інспекцію рудників Новоросійського товариства. І всюди ним робилися висновки про незадовільний стан вентиляції на всіх шахтах та брак повітря, що навіть призводило до смертних випадків. І якщо такі найбільші шахти Донбасу, як «Ветка» Новоросійського товариства, не були належним чином обладнані вентиляцією, то що можна було говорити про інші. Усі шахтарі працювали позмінно. Одна зміна у забійника була денна, інша – нічна. Робітники, які працювали у денну зміну, часто цілими тижнями не бачили світла. У шостій годині вранці вони спускалися в шахту, а коли підіймалися через 10–11 годин, у кращому випадку були сутінки [7, с. 70].

Залишала бажати кращого й охорона праці на шахтах Донбасу. Якщо у всій дореволюційній промисловості Російської імперії, що перебувала під наглядом фабричної інспекції, частота нещасних випадків усіх видів знаходилася за 1904–1912 рр. на рівні 4,3 %, то в гірничозаводській промисловості вона наближалася до 11 %, тобто була вище у 2,5 раза. При цьому каліцтва у гірничозаводській справі носили значно більш тяжкий характер, ніж в інших галузях промисловості. У 1904–1905 рр., наприклад, смертельних випадків тут було у п'ять разів більше, ніж у всій промисловості (0,1 % проти 0,02 % по всій промисловості) [1, с. 206].

Саме для Донецького басейну питання про створення найбільш небезпечних умов праці набуло особливої гостроти. Справа в тому, що вугільні шари цього басейну відзначалися газонасиченістю. У 1901–1906 рр., наприклад, нараховувалося близько 100 газових шахт – кількість для того часу дуже значна. У 1898 р. на шахті «Іван» (Макіївка) відбувся великий вибух гримучого газу, від якого загинуло за офіційними даними 75, а за неофіційними – 150 осіб. У 1905 р. у тій же шахті загинуло вже не 150, а більше 300 осіб. У 1908 р. на Риковських копальнях відбувся жажливий вибух, жертвами якого стали 270 осіб [4, с. 72].

Медицина допомога робітникам казенних гірничих та гірничозаводських підприємств надавалася відповідно до Гірничого статуту від 1893 р. Зокрема, робітники та члени їхніх родин мали право на безкоштовне лікування, а у випадках, коли захворювання виникало не внаслідок виконання гірничих робіт, тобто не

мало професійного характеру, підприємство виділяло кошти на лікування таких робітників лише перші два місяці з дня звернення до лікарні. При цьому протягом зазначеного терміну хворі щомісячно отримували матеріальну допомогу, сума якої становила: для несімейних – третину щомісячної зарплати, для сімейних робітників, які не мали дітей – половину від розміру щомісячної платні, а сімейні з дітьми отримували три чверті від суми заробітку. Після закінчення двомісячного терміну витрати на лікування компенсувалися з фондів допоміжних кас, що існували при гірничих підприємствах [4, с. 76].

Г. Бакулев, вказуючи на вкрай незадовільний рівень медичного обслуговування гірників Донбасу, зазначав, що лікарні були лише на великих копальнях, а 15–20 дрібних копалень з кількома тисячами робітників обслуговував у кращому випадку один лікар, а переважно – лише тільки фельдшер [2, с. 209–210].

Зазначимо, що з-поміж шахтарів нечасто можна було зустріти здорових людей: уже в 35–40 років вони втрачали працездатність, перетворюючись на інвалідів з притаманними цій професії хворобами. Намагаючись привернути увагу до проблеми поширення захворювань серед гірників, Л. Ліберман для прикладу наводив узагальнені дані по копальнях Завадського та гірничих підприємств Нікополь-Маріупольського товариства на липень 1904 р., за якими на обох підприємствах разом нараховувалося 9–10 шахт із загальною кількістю близько півтори тисячі робітників, а разом із членами родин, які жили при копальнях – до двох тисяч. За вказаний місяць тут було зареєстровано 35 стаціонарних хворих, 1 380 амбулаторних та щонайменше 30 випадків відвідувань лікарем хворих удома [5, с. 44–45]. Отже, показник захворюваності сягав 75 % від усього населення робітничих колоній, що було типовим середньорічним показником.

Порівнюючи рівень захворюваності сільського та гірничо-робітничого населення Бахмутського повіту за 1908 р., санітарний лікар І. І. Лященко зазначає, що останнє захворювало у два рази частіше переважно хворобами органів дихання, травлення, зору, слуху, кісток, шкіри тощо. Травми серед гірників траплялися у чотири рази частіше за селян. Епідемічна захворюваність гірничо-робітничого населення, що посідала провідне місце серед інших захворювань, вказує на незадовільний у санітарному відношенні стан робітничих селищ. А причиною хвороб шкіри була переважно відсутність умивалень при шахтах. За звітом гірничопромисловців у 1911 р. всього лікарів на рудниках Донбасу було 129, із них постійних – 65 [8, с. 12–13, 31].

Отже, найбільша категорія пролетаріату Донбасу – шахтарі – знаходилася чи не в найгіршому стані за умовами праці. Незважаючи на певні технологічні й технічні нововведення, вуглевидобуток відбувався в основному за рахунок мускульної сили робітників. Внаслідок особливостей шахт Донбасу праця шахтаря на них була найнебезпечнішою в Російській імперії. Робітники гірничих підпри-

емств Донбасу, враховуючи умови їхнього життя та побуту, часто і тяжко хворіли, не завжди отримуючи належну медичну допомогу з урахуванням, безумовно, рівня розвитку тогочасної медицини.

Джерела та література

1. Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. Москва: Госполитиздат, 1955. 672 с.
2. Бакулев Г. Д. Развитие угольной промышленности Донецкого бассейна. Москва: Госполитиздат, 1955. 672 с.
3. Верещинский Л. Рабочий шахтер в Донецком бассейне. Очерк. Санкт-Петербург, 1893. 23 с.
4. Крузе Э. Э. Условия труда и быта рабочего класса России в 1900–1914 гг. / под ред. Т. М. Китаниной. Ленинград: Наука. Ленинград. отд., 1981. 143 с.
5. Либерман Л. А. В угольном царстве. Очерки условий труда, быта и развития промышленности в Донецком бассейне. Москва: Красная новь, 1924. 165 с.
6. Либерман Л. А. Труд и быт горняков Донбасса прежде и теперь. Москва: Вопросы труда, 1929. 136 с.
7. Терпигорев А. М. Воспоминания горного инженера. Москва: Изд-во АН СССР, 1956. 272 с.
8. Углекоп Донецкого бассейна. Краткая объяснительная записка к экспонатам, сост. сан. врачом И. И. Лященко. Екатеринбург, 1913. 39 с.

ДО ПИТАННЯ РОБІТНИЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ДОНЕЧЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Пятницькова І. В.

The article analyzes the emergence and development of consumer cooperatives at industrial enterprises of the Donetsk region in the late XIX – early XX centuries. The degree of participation of workers in their activity is determined. The use of cooperatives by the social democratic forces in promoting their ideas.

Key words: *workers' cooperative, consumer association, Donetsk region.*

У радянській історіографії робітнича кооперація постає як окремий вид кооперативного руху. Він розглядався виключно під кутом класової боротьби, внутрішнього потягу робітництва до протистояння буржуазії та соціальної несправедливості. Сучасні умови розвитку історичної науки дають можливість комплексно дослідити означену проблему, переглянути її на нових концептуальних засадах.

Разом із засиллям ідеологічної складової необхідно відзначити, що саме в радянський час до проблеми було привернуто увагу, зібрано та опрацьовано джерела з історії кооперації на підприємствах Донбасу. Однією із перших робіт з